

הרב יצחק דביר

תרומות ומעשרות משלל הלחימה בעזה

במהלך הלחימה בעזה מתאכסנים החיילים באופן זמני בבתים של תושבים מקומיים. למרות שבאופן עקרוני החיילים מקבלים אספקת מזון מצה"ל, למעשה פעמים רבות עושים שימוש (בידיעת מפקדי צה"ל והסכמתם) במזון המצוי בבתים אלה. בין השאלות העולות מחמת שימוש זה התעוררה שאלת החיוב בתרומות ומעשרות, אותה נבקש לברר במאמר שלפנינו.

א. חיוב תרומות ומעשרות בקניין מלחמה

ראשיתו של מענה לשאלה זו במקורו של קניין המלחמה. הגמרא במסכת גיטין¹ לומדת מכך שכיבוש סיחון את מואב הפקיע את האיסור לכבוש את ארץ מואב, ש'גוי קונה את חבירו הגוי בקניין חזקה'. הראשונים נחלקו מה משמעות הדברים: (1) לדעת רש"י (שם) אין מדובר בקניין מיוחד ומחודש, אלא שהמלחמה גורמת לתושבים שארצם נכבשה להתייחס כמרכושם, כך הוא מופקר וכל הקודם זכה בו.² (2) התוספות (שם) סברו שכוונת הגמרא 'לחזקה של כיבוש מלחמה', וביאר הרשב"א (שם) שמדובר בקניין מיוחד 'שהתורה זיכתה לו'.³ (3) הרדב"ז⁴ סבר שקניין מלחמה נובע מ'דינא דמלכותא' המקובל בין המדינות, שכן הוא 'חוק המלכים כשלוכדים המדינה בכח המלחמה'.⁵ בין השיטות הללו ישנו הבדל משמעותי לעניין ההלכה בנידוננו, שכן לדעת רש"י קניין שלל המלחמה עובר דרך פעולת 'הפקר', וממילא הפירות נפטרו מתרומות ומעשרות כפירות הפקר. ייתכן שזהו גם יסוד כוחה של המלכות לדעת הרדב"ז, מדין 'הפקר בית דין

1. גיטין לח ע"א.

2. כך פשט רש"י, אמנם ראה במרגליות הים, סנהדרין עב ע"א שביאר את השימוש במילה 'יאוש' באופן מושאל: 'ענין "יאוש קונה" דכל שאדם מסיח דעתו ומתיאש מאיזה דבר שלו היאוש הוא פועל שנפקע זכותו, ולעומת זה אם מוסר נפשו על איזה דבר בדמים קנהו, וכיון שמסר נפשו על הדבר נקרא על שמו, וזה ענין היתר שלל מלחמה דכיון שמסרו נפשם במלחמתם לכבוש בדמים קנינהו'.
3. בשו"ת עמודי אור (הלר), סי' קיב אות טז, ביאר שקניין שלל המלחמה הוא כעין ירושה. וראה בפסקי הלכות (לר"ד מקרלין), ח"ב לח ע"א שכתב שקניין מלחמה זהו הקניין הגדול מכולם, שקונה אף ללא דעת מקנה.

4. רדב"ז, ח"ג סי' תקלג.

5. כשיטה זו פסקו שלחן ערוך הרב, חו"מ הפקר ג ובמחנה אפרים, הלכות עבדים סי' ג. ייתכן שזו גם כוונת הרמב"ם, שו"ת הרמב"ם סי' רט, שתלה את הדין האם הייתה הביזה במצוות המלך. אך ייתכן שאין מדובר שם במלחמה אלא ב'ביזה' ולכן אין בה קניין מלחמה אלא רק דינא דמלכותא.

הפקר'. אולם לפי התוספות והרשב"א השלל נקנה על ידי קניין מלחמה, וממילא הפירות עברו ישירות מבעלות הגוי לבעלות מדינת ישראל ולא היו הפקר. אלא שלמעשה בנדון דידן ישנן כמה סיבות לטעון שגם לדעת התוספות והרשב"א ייפטרו הפירות מתרומות ומעשרות:

1. בריחה לפני הכיבוש

רוב התושבים הדרים בשטחי הלחימה ברצועת עזה הונחו לעזוב את בתיהם עוד לפני שצה"ל פלש לאזור מגוריהם, וכך אכן נהגו רובם. הרב צבי פסח פרנק⁶ הסתפק האם במקרה זה לכל הדעות ייחשבו הפירות להפקר, שכן הם הופקרו על ידי בעליהם עוד לפני שנקנו בקניין המלחמה. הרב הרצוג⁷ דחה טענה זו משום ש'תחילת נפילה - ניסה' וממילא קניין הכיבוש חל עם בריחתם מן המקום.

2. אי כוונה לקניין

בפקודות מטכ"ל (50.0303 סעיף 30) נקבע ש'הכיבוש אינו מקנה למדינת ישראל או לצה"ל, כל זכויות בעלות או חזקה במטלטלין, שהם רכוש הפרט', הסעיפים הבאים אכן מתירים להשתמש בציד שנצרך ללחימה ובתוכו מזון,⁸ אך זאת בתנאי שכל שימוש יתועד וישולם בעבורו 'מחיר מלא והוגן'.⁹ נמצא שספק אם מדינת ישראל מתכוונת לקנות את השלל בכיבוש מלחמה. הרב ישראלי (ארץ חמדה, עמ' קלו) כתב בפשטות ש'נראה שכיבוש מלחמה אינו שונה מכל קניין אחר שאינו קונה אלא אם כן הקונה רוצה לקנות'. וכן נקט הרב הרצוג (שם) ביחס לנכסים שנכבשו במלחמת השחרור, ולדעתו כל עוד המדינה אינה מעוניינת לקנות את השלל לא מתרחש הקניין. מטעם זה פסק הרב אלישיב¹⁰ שהאמריקנים שנלחמו במלחמת העולם השנייה לא קנו את השלל שבארצות ששוחררו על ידם מן הגרמנים, משום שהיה בדעתם להשיבו לבעליו. מנגד, הרב פרנק¹¹ סבר שאין כל משמעות לכוונת הכובש, ובשעת הכיבוש נקנה השלל מאליו, וכך כתב בשו"ת 'משנה הלכות'.¹² לשיטת הרב ישראלי והרב הרצוג, שלא חל בנדון דידן קניין כיבוש, נראה שמכיוון שבפועל בעלי הבית בעזה רואים שטחים נרחבים שנחרבים על ידי צה"ל, הרי הם מתייאשים ממטלטליהם וחל כאן דין הפקר. וכעין זה כתב בשו"ת 'אגרות משה' (יו"ד ח"א סי' רטז) כשהתייחס לרכוש שנכבש במלחמה שאינה עומדת בגדרי כיבוש מלחמה: 'ואם נזדמן מלחמה שלא ע"פ מלך מסתבר שהיה הפקר'. עלינו לסייג את הדברים מעט. עד כה יצאנו מנקודת הנחה שצה"ל אינו מתכוון לקנות את השלל, אך מעדויות מן השטח עולה שצה"ל מתיר לחייליו להשתמש במזון ללא הגבלה ולא נערך על כך מעקב, וממילא ייתכן שהמציאות מוכיחה שצה"ל מתכוון לקנות למרות החוק המפורש.

6. הר צבי, זרעים ח"א סי' יז.
7. פסקים וכתבים, ח"ג סי' לז.
8. סעיף 32 לפקודה.
9. סעיף 33 לפקודה.
10. קובץ תשובות, ח"א סי' ריז.
11. שו"ת הר צבי, יו"ד סי' קט.
12. שו"ת משנה הלכות, ח"ז סי' קמ.

3. אי כוונה לכיבוש

הרב יעקב אריאל¹³ התייחס לשאלת השלל במבצע 'חומת מגן', והבדיל בין 'כיבוש' שמטרתו לכבוש שטח, ובין 'מבצע' שמטרתו להשיג מטרות מסוימות, שאין בו דין כיבוש כלל, וממילא גם לא חל בו קניין כיבוש על השלל. סברה דומה כתב בשו"ת 'תשובות והנהגות' (ח"ב סי' שיז):

בזמננו הכל שייך למלך וכשבא מלך אחר וכבש נעשה קנין ממון שלו וזהו מעיקר מטרת המלחמה לזכות בארץ נוספת שתהיה שלו, אבל כאן (במלחמה בשחורים בארה"ב) לא באו לזכות בקנין ממון שהקרקעות יהיו שלהם, אלא רצו לכפוף אותם תחת ידם. וכה"ג אולי לא שייך שהממונות שלהם.¹⁴ בעת הלחימה ברצועת עזה מדינת ישראל לא הכריזה שברצונה לכבוש את השטח, ממילא ספק אם ניתן להחיל על כך דין 'כיבוש'. כאמור לעיל, אם אין קניין 'כיבוש' השלל שנותר מוגדר כ'הפקר' ופטור מתרומות ומעשרות.

4. בהיעדר דינא דמלכותא

כאמור, לדעת הרדב"ז קניין כיבוש נובע מ'דינא דמלכותא': 'דחוק המלכים הוא כשלוכדים המדינה בכח המלחמה כל הבתים והשדות והכרמים הם שלו'. אולם הסכמה בין לאומית זו השתנתה במהלך השנים, באמנת האג (סעיף 28) נקבע ש'אסורה ביזת עיר או מקום', וגם באמנת ז'נבה (סעיף 33) נקבע ש'הביזה אסורה'. לפי זה ייתכן שאין קניין כיבוש, וממילא הפירות נותרים הפקר. אולם הרב פרנק¹⁵ סבר שחוקים אלו לא באו להפקיע מידי המדינה את השלל, אלא רק למנוע מחיילים פרטיים לשלול בעצמם. וכך אכן נראה מסיום המשפט באמנת ז'נבה שם 'אין דבר הפוגע במורל או המזיק למשמעת יותר מאשר ביזה וגניבה'. ואכן גם במלחמה זו מדינת ישראל החרמה כסף ותחמושת כשלל.

ב. תרומות ומעשרות בגידולי גוי

התנאים נחלקו אם יש חיוב תרומות ומעשרות ביבול שגדל בשדות גויים: לדעת רבי אלעזר¹⁶ גידולי גוי פטורים מתרומות ומעשרות. ולדעת רבי יוסי ורבי שמעון (מנחות סו ע"ב) 'אין קנין לגוי להפקיע מיד מעשרות', כלומר בעלותו של הגוי על הקרקע אינה פוטרת מתרומות ומעשרות. לשיטתם השלב הקובע הוא שלב ה'מירוח', בסיום מלאכות העיבוד והאריזה בשדה, ורק אם בשלב זה היו הפירות בבעלות גוי הם פטורים מתרומות ומעשרות.¹⁷ נמצא, שביחס לפירות שמוצאים החיילים בבית ונקטפו על ידי גוי אין כל

13. הרב אריאל, 'גזל הגוי במלחמה', תחומין כג, עמ' 11-17.

14. בדומה לכך בשו"ת ציץ אליעזר, ח"ו סי' כז, כתב שהשוד בגרמניה לא היה נחשב כיבוש אלא 'דרך לסטיו', וכעין זה כתב הרב אלישיב בקובץ תשובות, ח"א סי' ריז.

15. שו"ת הר צבי, זרעים ח"א סי' יז.

16. גיטין מז ע"א.

17. יש מן הראשונים הסוברים שגם כאשר גוי עשה את פעולת המירוח הפירות חייבים מדרבנן: כך כתב הראב"ד, הל' תרומות פ"א ה"ג. עיין בבית יוסף, יו"ד סי' שלא ובשו"ת רבי בצלאל אשכנזי, סי' א

ספק שהם פטורים מתרומות ומעשרות, שהרי גם הגידול וגם ה'מירוח' נעשו על ידי הגוי. השאלה ההלכתית מתמקדת רק בפירות וירקות שהחיללים קוטפים בעצמם מגידולי הגוי. למעשה נקטו הרמב"ם¹⁸ וה'שלחן ערוך'¹⁹ כדעת הסוברים שגידולי גוי שנגמרה מלאכתם על ידי יהודי חייבים בתרומות ומעשרות. אמנם למרות זאת ישנן כמה סברות להקל בפירות שנקטפו על ידי החיללים:

(א) המב"ט²⁰ סובר שחייב פירות גוי שנגמרה מלאכתם על ידי יהודי בתרומות ומעשרות הוא מדרבנן,²¹ לכן בזמן הזה שחייב התרומות והמעשרות בכללו מדרבנן, יש להפריש רק מ'דגן, תירוש ויצהר', שעיקר חיובם מן התורה, ומשאר הפירות והירקות שעיקר חיובם מדרבנן אין צורך להפריש (תלת דרבנן).

(ב) בשו"ת 'מנחת שלמה'²² דייק מדברי הגר"א²³ שדווקא פעולת גמר מלאכה משמעותית (כגון סחיטה ליין ושמן) שנעשתה על ידי יהודי מחייבת את הפירות בתרומות ומעשרות, אך פירות שרק נקטפו על ידי יהודי אינם חייבים (הגרש"ז עצמו לא סמך למעשה על סברה זו, משום שאין משמע כן מדעת ראשונים רבים).

(ג) יש סוברים שבזמן הזה, שחייב התרומות והמעשרות מדרבנן, 'יש קנין לגוי להפקיע מן המעשרות', ובעלותו על הקרקע פוטרת גם פירות שנקטפו על ידי יהודי.²⁴ מחמת כל הספקות הללו, מקובל להלכה שלא לברך על הפרשת פירות גוי שנקטפו על ידי יהודי.²⁵ בנדון דידן ישנו צד היתר נוסף, משום ששטח רצועת עזה, שבו מתנהלת הלחימה, מצוי בגבול עולי מצרים, ויש סוברים שבגבולות אלה בעלות הגוי מפקיעה את חיוב התרומות והמעשרות מן הפירות.²⁶ מדברי הרב יעקב אריאל²⁷ משמע שהיה די

-
- שנחלקו במקורו. כסברה זו הביא גם בכפתור ופרח, פ"ד, בשם הירושלמי, ובבית יוסף (שם) הביא בשם הסמ"ג שבזמן הזה שחייב תרומות ומעשרות מדרבנן אין להחמיר בזה.
18. רמב"ם, הל' תרומות פ"א הל' י-יא. הרמב"ם בפירוש המשניות סותר את דבריו בכמה מקומות, בתשובותיו, ס"י קכט, הוא מסביר שהוא התלבט בדבר, אך למעשה הכריע שבעלות הגוי על הקרקע אינה מפקיעה את חיוב המעשר.
19. שו"ע, יו"ד סי' שלא סעי' ד.
20. שו"ת המב"ט, ח"ב סי' קצו.
21. אולם בבית יוסף, יו"ד סי' שלא, הוכיח מהגמרא במסכת בכורות יא ע"ב שנזקקה ללימוד מן הפסוק כדי לפטור נתינת תרומת מעשר בפירות שנתמרחו ע"י ישראל - שהחייב הוא מן התורה, וכן הוכיח בברכי יוסף, יו"ד סי' שלא ס"ק ד מספר חרדים ומהרשד"ם, ומתשובת הרב בצלאל אשכנזי, וכתב שאין לסמוך על המב"ט בזה. וכן כתב במעדני ארץ, הל' תרומות פ"א הי"ג אות ח. וכן החמיר במשפט כהן, סי' לא.
22. שו"ת מנחת שלמה, ח"א סי' נו.
23. ביאור הגר"א, יו"ד סי' שלא ס"ק כט.
24. ביאור הגר"א, יו"ד סי' שלא ס"ק כח, ושם הסביר שזו כוונת הרמ"א בסעיף ב שכתב על הסוברים שבזמן הזה מדאורייתא 'ולא נהגו כן'. ועיין בזה בשו"ת הר צבי, זרעים סי' טו.
25. כך כבר כתב המב"ט עצמו שם, והביא דבריו הברכי יוסף, יו"ד סי' שלא ס"ק כג, כהסבר לכך שלא נהגו בדורו לברך על תרומות ומעשרות כלל, וכן כתב בארץ חיים (סיתהון), יו"ד סי' שלא, סעי' עה, ובחזו"א, הל' מעשרות סי' ה ס"ק ב, חשש לדעת הגר"א שבזמן הזה יש קניין לנכרי ולכן יש להפריש בלא ברכה, וכן הסכימו בחרם ציון, ב ח, ובאור לציון, שביעית עמ' נח. לעומתם, סבור הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, ח"ה יו"ד סי' כח שעל הפרשת פירות האילן יש לברך. ובספר באר בשדה, פ"ד ה"ב, האריך להוכיח שיש לברך על הפרשה זו גם בזמן הזה.
26. ר"י קורקוס, הל' תרומות פ"א ה"ה; מור וקציעה, או"ח סי' שו; מעדני ארץ, שביעית פ"ח הי"ג.
27. שו"ת באהלה של תורה, ח"ד סי' מב.

בסברה זו כדי לפטור פירות כאלו מתרומות ומעשרות, אילולא הספק בקשר למעמד כיבושי צה"ל כמבואר להלן.

ג. תרומות ומעשרות בגבולות עולי מצרים

כאמור, לדעת רוב הפוסקים רצועת עזה מצויה מחוץ לגבולות עולי בבל.²⁸ לדעת רבנו גרשום²⁹ והסמ"ג³⁰ אזורים אלו פטורים מתרומות ומעשרות לחלוטין. לעומתם, הרמב"ם סבור³¹ שחכמים חייבו בתרומות ומעשרות גם פירות וירקות הגדלים בגבולות עולי מצרים. הכפתור ופרח³² מעיד שלמעשה נהגו באזורים אלו כדעת רש"י – להפריש בברכה רק מדגן, תירוש ויצהר, אך 'מדרכי החסידות' החמירו להפריש בלא ברכה גם משאר מיני הפירות והירקות. וכך גם הורה למעשה הרב ישראל³³ לאור כל צדדי ההיתר שנאמרו עד כה, ספק אם מידת החסידות נוהגת גם בנדון דידן.

הרב יעקב אריאל³⁴ דן באריכות בחיוב תרומות ומעשרות ברצועת עזה, והורה למעשה להחמיר מחמת הספק שמא כיבושי צה"ל במלחמת ששת הימים חידשו את הקדושה על אזורים אלו וכעת חיובם מעיקר הדין. אין כאן המקום לדון במחלוקת האחרונים בקשר לחידוש הקדושה על ידי כיבושי צה"ל, משום שגם אם נניח שכיבושי צה"ל חידשו את הקדושה ברצועת עזה, עלינו לדון האם גם לאחר הגירוש מגוש קטיף ונסיגת כוחות צה"ל מן האזור נותרה הקדושה עליהם. כדי להכריע שאלה זו עלינו להבין מדוע קדושת עולי בבל לא בטלה בעת הגלות לעומת קדושת עולי מצרים שבטלה בגלות. הרמב"ם (הל' בית הבחירה פ"ו הט"ו) כתב:

וכיון שעלה עזרא וקדשה לא קדשה בכיבוש אלא בחזקה שהחזיקו בה ולפיכך כל מקום שהחזיקו בה עולי בבל ונתקדש בקדושת עזרא השנייה הוא מקודש היום ואף על פי שנלקח הארץ ממנו.

משמע מדבריו שקדושת עזרא לא בטלה משום שהיא כללה התיישבות, ולפי זה יש מקום לדון גם בקדושת חבל עזה שהייתה בו התיישבות. אלא שהקשה הכסף משנה (שם) שהרי גם כיבוש יהושע כלל התיישבות ולמרות זאת קדושתו בטלה בזמן הגלות.

28. ראה בשו"ת באהלה של תורה, ח"ד סי' מב שמנה את הדעות השונות בנושא זה, וסיכם שרק דעת יחיד סוברת שהמקום כלול בגבולות עולי בבל.

29. רבנו גרשום, חולין ז ע"א.

30. סמ"ג, עשין קלג. הר"י קורקוס, הל' תרומות פ"א ה"ה, כתב שגם הרמב"ם סבר כן. לדעת רש"י, חולין ז ע"א, החיוב בגבול עולי מצרים כדין חיוב בחו"ל, וכך כתבו גם התוספות (שם), והר"ן (שם). וכן הבין גם ערוך השלחן, זרעים סי' נג סעי' כ. בפשטות לשיטה זו בימינו שהתבטל המנהג להפריש תרומות בחו"ל יתבטל גם החיוב באזורים אלו. וצ"ע למעשה.

31. רמב"ם, הל' תרומות פ"א ה"ה. כך הוא בגרסת הרמב"ם שלפנינו, וכך גם גרסו הרשב"א, חולין ו ע"ב, הרמב"ן (שם), החינוך, מצווה תקז, והרדב"ז, ח"ד סי' ל.

32. כפתור ופרח, פ"ה.

33. התורה והארץ, ח"ב עמ' 120. עיין שם עמ' 78 שהביאו בשם הגר"מ אליהו שהכריע כרמב"ם להפריש מכל מיני הפירות בברכה, אולם בהלכות שכתב בקובץ התורה, ח"ה עמ' 19 כתב שלא לברך על גידולים שגדלו בגבולות עולי מצרים. וראה בחוט שני, תרומות א סעיף ה אות יב שנוטר בצ"ע אם לחשוש ולהימנע מלברך.

34. שו"ת באהלה של תורה, ח"ד סי' מב.

לפיכך ביארו הרב ישראל³⁵ והרב אויערבך³⁶ שהדברים נכונים דווקא להיאחזות בארץ שבאה ללא כיבוש, אך שטחים שנכבשו במלחמה, גם אם התיישבו בהם לאחר מכן, קדושתם בטלה בזמן הגלות. והרב³⁷ כתב שבימי עזרא בנוסף לחזקה קידשו את שטחי הארץ באמירה, ולכן קדושתם לא בטלה. לאור האמור נראה שגם אם חלה קדושה על השטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים, לכל הדעות עם נסיגת צה"ל משטחי עזה בטלה הקדושה מהם. נראה שעל ידי פעולת צה"ל ברצועת עזה כעת, אין כל ספק שלא חלה קדושה מחודשת, משום שלעת עתה אין כל כוונה לכבוש את המקום אלא לטהרו מטרור. אם בעז"ה תשנה המדינה את כוונותיה, ישוב שנית הספק אם התחדשה הקדושה על מקומות אלה.

סיכום

פירות שנמצאים בבתי הערבים ברצועת עזה ונקטפו על ידם פטורים מתרומות ומעשרות. גם חיובם של פירות שנקטפו על ידי יהודים במקומות אלו איננו מבוסס, מכמה סיבות:

1. ספק אם קניין מלחמה נחשב כהפקר ובכך נפטרו מתרומות ומעשרות.
 2. גם לשיטת הסוברים שקניין המלחמה אינו כהפקר, ספק אם חל קניין מלחמה במציאות הנוכחית, ואם הקניין לא חל יש להגדיר את הפירות כהפקר.
 3. יש סוברים שבזמן הזה בעלות הגוי על הקרקע מפקיעה את החיוב מן הפירות שגדלו בה.
 4. יש סוברים שבגבולות עולי מצרים בעלות הגוי על הקרקע מפקיעה את החיוב.
 5. החיוב בגבולות עולי מצרים בגידולים שאינם דגן, תירוש ויצהר מוגדר כ'דרך חסידות', וספק אם יש להחמיר בכך בנדון דידן שמדובר בקרקעות של נכרים.
- לאור כל זאת, נראה שאין לחייב פירות אלה בתרומות ומעשרות, והמבקש להחמיר כדי לצאת ידי כל הדעות יעשר ללא ברכה.

35. ארץ חמדה, ח"א שער ג סי' ז.

36. מעדני ארץ, תרומות פ"א ה"ה.

37. רדב"ז, הל' תרומות פ"א ה"ה.